

УДК 81'373.611

О. В. Живчик,
аспірант

(Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов)

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИКМЕТНИКІВ-КОМПОЗИТ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ПОРІВНЯННЯ

Стаття присвячена дослідженню словотвірної репрезентації категорії компаративності на матеріалі прикметників німецької мови, які було утворено шляхом складання двох або декількох основ. У семантичній структурі похідних одиниць досліджуються категоріальні семи – компаративна, сема градації та інтенсивності ознаки; залежно від характеру семної структури встановлюється типологія порівнянь.

Як відомо, пізнання оточуючої реальності відбувається не стільки завдяки отриманню нової інформації про світ, скільки шляхом співвіднесення нових даних з уже існуючими. Порівнюючи предмети, явища чи їх ознаки, людський розум встановлює між ними відношення схожості, подібності чи відмінності та пізнає їх властивості. Початковий етап пізнання спрямований у першу чергу на визначення певної ознаки або декількох ознак предмету. Мовна репрезентація процесу пізнання якісної визначеності предмету відзначається наявністю в семантиці певних мовних одиниць (на рівні словотвору це одиниці вторинної номінації) компаративної семи (значення подібності чи схожості між двома предметами за певною ознакою). Подальший етап пізнання пов'язаний з дослідженням внутрішньої структури речей, що потребує кількісного визначення цієї ознаки [1: 255]. Мовні одиниці, які репрезентують подальшу квантифікацію певної ознаки, відрізняються більш складною семантичною структурою, бо поряд із компаративною семою присутня сема градації ознаки.

Предметом дослідження даної статті являються складні прикметники німецької мови, в значенні яких відображається схожість між двома предметами як на підставі схожості за певною ознакою, так і на підставі схожості ступеню прояву даної ознаки.

Дане дослідження ґрунтується на попередніх дослідженнях мовознавців, які вивчали словотвірний рівень категорії компаративності (дослідження О. В. Гулиги та О. І. Шендельс [2]), категорії інтенсивності (роботи І. І. Туранського та К. Т. Рсалдинова [3; 4]), і градуальності (роботи С. О. Карбелашвілі, Г. Г. Галич [5; 6]) та один із семантичних аспектів категорії компаративності – колірну номінацію (робота С. О. Кантемір [7]). Аналіз попередніх досліджень свідчить про те, що виражене з більшим ступенем експліцитності значення градації ознаки зумовило тенденцію дослідження цих похідних в рамках категорій градації та інтенсивності ознаки. У той же час дослідження мовної репрезентації порівняння обмежується лише окремими аспектами словотвірного рівня [2; 7], що підвищує актуальність даного напрямку дослідження.

Метою даної статті ми вважаємо дослідження семантичних особливостей складних прикметників німецької мови, в семній структурі яких присутні дві категоріальні семи. Це передбачає вирішення певних завдань: 1) на прикладах фактичного матеріалу проілюструвати випадки втілення в семантичній структурі похідних одиниць сем компаративності та градації ознаки; 2) встановити типологію досліджуваних одиниць залежно від характеру семної структури; 3) залежно від характеру ознаки, схожість з якою репрезентують похідні одиниці, виділити в корпусі дослідження певні семантичні групи прикметників; 4) дослідити, яким набором значень репрезентовано кожен із встановлених типів.

Корпус дослідження складають 443 прикметники, які було утворено шляхом складання двох, в деяких випадках декількох основ. Досліджувані прикметники було обрано методом суцільної вибірки з тлумачного словника німецької мови "Das große Wörterbuch der deutschen Sprache von Duden". Головним критерієм віднесення похідної одиниці є наявність в семантичній структурі компаративної семи, яка має експліцитний вигляд при наявності в словниковій статті маркера "wie". Відсутність формального маркера в деяких випадках свідчить не про відсутність компаративної семи, а про її імпліцитність. У подібних випадках для доказу наявності компаративної семи застосовувався метод компонентного аналізу.

(1) *butterweich – sehr weich; so weich wie Butter* (дуже м'який, м'який як масло). Даний прикметник слугує яскравим прикладом поєднання в семантичній структурі похідного семи кількісної визначеності ознаки (*sehr weich > weich*) з семою компаративності (*so weich wie Butter*). Обидві семи виражені експліцитно.

(2) *knochendurr – sehr durr* (дуже худий; усохлий). Сема кількісної визначеності ознаки експліцитна. Даний приклад відображає найвищий ступень прояву ознаки. Експресивний компонент створюється першою основою композиту (*der Knochen*), яка підсилює другу (*durr*), встановлюючи максимальний рівень прояву цієї ознаки. Для підтвердження компаративної семи проаналізуємо

компоненти значень твірних основ: *durr* – 1) *vertrocknet, verdorrt u. dadurch starr*; 2) *sehr mager, hager; der Knochen - einzelner, harter, hauptsächlich aus Kalk bestehender Teil des Skeletts*. Значення максимального рівня ознаки досягається шляхом активізації в семантичній структурі прикметника "*durr*" значення "*mager, hager*": *knochendurr = so durr (mager / hager), dass alle Knochen zu sehen sind*. З іншого боку, деякі з компонентів значення першої твірної основи (*hart, hauptsächlich aus Kalk*) створюють уявлення про те, що певний предмет, а скоріше людське тіло, настільки усохло, лишившись м'яких тканин, що стало нагадувати кістку: *knochendurr = so durr (vertrocknet, starr, ohne Feuchtigkeit), wie der Knochen ist*, що доводить присутність у семантичній структурі компаративної семи.

(3) *sterne weit* – (*in Bezug auf Entfernungen*) *unendlich weit* (дуже далекий). Даний приклад створює яскравий образ незмірно далекої відстані, що досягається залученням до структури похідної одиниці специфічного прототипу порівняння (*der Stern*), який символізує найбільш можливий ступень віддаленості.

(4) *meilenweit* – (*emotional*) *sehr weit* (дуже далекий). Даний приклад створює також враження дуже великої відстані, але відбувається це дещо іншим, ніж у прикладі (3) шляхом. Іменник "*die Meile*" є одиницею вимірювання, яка дорівнює 1609,30 м. Вибір цієї твірної основи свідчить про процес вимірювання (*meilenweit = 2, 3 ... Meilen weit*), але не порівняння (**meilenweit = so weit, wie 2, 3 Meilen **).

Якщо приклади (1), (2), (3) на підставі присутності семи схожості (хоч і з різним ступенем експліцитності) належать до категорії компаративності, то приклад (4) не несе в своєму значенні ніякого порівняння, тож розглядається в рамках інших категорій. Приклади (1) *butterweich*, (2) *knochendurr*, (3) *sterne weit* вирізняються не лише спільною компаративною семою, але й схожим характером семи кількісного прояву ознаки. Їх значення репрезентує не лише дещо збільшений або зменшений ступінь прояву ознаки порівняно зі звичним, а радше найвищий, максимальний. Шляхом вибору прототипами порівняння предметів, які є найяскравішими носіями цієї ознаки (*die Butter, der Knochen*), або вирізняються наявністю цієї ознаки з максимально можливим ступенем прояву (*der Stern*), в значенні композиту виникає експресивно-емоційний компонент, що створює враження особливої інтенсивності прояву ознаки.

Серед досліджуваних прикметників 202 одиниці або 45,59% вирізняються саме таким значенням.

Дещо інший характер носить друга категоріальна сема наступних прикладів: (5) *mannsdick* – *etwa so dick wie ein Mann* (завтовшки з людину); (6) *handtellerbreit* – *etwa von, in der Breite eines Handtellers* (завширишки з долонь). Дані приклади слугують неточному визначенню розмірів предметів шляхом порівняння з розміром певних прототипів. Обидві семи (компаративна та сема кількісної визначеності ознаки) експліцитні (*wie; dick; Breite*). Характер прототипів порівняння прикладів (5), (6) відрізняється від прикладів (1), (2), (3), що зумовлює відсутність інтенсивності при визначенні ступеню прояву ознаки. Дані прототипи (*der Mann, der Handteller*) є "зручними" у використанні еталонами вимірювання, які надають конкретну інформацію про кількісний прояв ознаки. Такі композити створюють значення неоднакового в кількісному плані ступеню прояву ознаки та нараховують 56 одиниць або 12,65% від всього корпусу дослідження.

Наступні приклади вирізняються від попередніх наявністю лише компаративної семи: (7) *eirund* – *langlich rund, oval* (овальний; яйцеподібної форми). Даний приклад не несе в своїй семантиці значення кількісного прояву ознаки (більш або менш круглий). Порівнюючи форму предмету з формою прототипу (*das Ei*), в людській уяві створюється більш наближений до реальності образ предмету: округлий, але не круглий, а скоріше яйцевидної форми. Це призводить не до інтенсифікації ознаки, а до її модифікації.

(8) *schiefergrau* – *blaugrau wie Schiefergestein* (голубувато-сірий як сланець). У даному прикладі колір предмету (*grau*) отримує подальшу деталізацію шляхом порівняння його з кольором прототипу (*der Schiefer*), що стає можливим завдяки спільному кольоровому нюансу (*blaugrau*).

Серед досліджуваних одиниць 185 прикладів або 41,76% вирізняються відсутністю семи кількісної визначеності ознаки.

З оглядом на наявність або відсутність в семантичній структурі похідного двох категоріальних сем та беручи до уваги їх характер, ми пропонуємо встановити наступну класифікацію складних прикметників, що репрезентують порівняння: 1) порівняння компаративного типу, що мають значення лише схожості чи подібності за спільною ознакою (приклади (7), (8)) – 185 одиниць, 41,76%; 2) порівняння градаційного типу, які мають дві категоріальні семи та своїм значенням відображають суто градацію (кількісну нерівність) ознаки (приклади (5), (6)) – 56 одиниць, 12,65%; 3) порівняння суперлативного типу (термін з роботи А. Вежбицької [8: 141]), які також мають дві категоріальні семи, але в своєму значенні відображають особливу інтенсивність прояву ознаки (приклади (1), (2), (3)) – 202 одиниць, 45,59%.

Наступний етап дослідження фактичного матеріалу присвячуються визначенню семантичних груп похідних одиниць залежно від того, яка ознака предмету підлягає порівняльній характеристиці.

Враховуючи, що дані прикметники характеризують досить різноманітні властивості як істот, так і неістот, пропонуємо розподілити їх на дві загальні групи – зовнішні та внутрішні ознаки. Прикметники, які характеризують зовнішні ознаки, пропонуємо розподілити на дві групи – просторово-орієнтовані характеристики та кольорові характеристики. Для внутрішніх ознак визначаємо також дві групи – морально-інтелектуальні і фізіологічні характеристики та фізико-хімічні характеристики.

Чисельність групи "Морально-інтелектуальні і фізіологічні характеристики" нараховує 26 одиниць. Наприклад: **(9)** *lammfromm – gehorsam und sanft, geduldig wie ein Lamm* (лагідний як ягня). Цей приклад слугує визначенню моральних властивостей людини, причому обидві категоріальні семи виражені експліцитно: лагідність людини порівнюється з лагідністю ягня, який символізує саму ідею лагідності та покірливості, чим досягається певна інтенсифікація ознаки.

(10) *bullenstark – sehr stark* (дуже сильний). У даному прикладі відображається фізіологічна ознака – сила, причому шляхом порівняння її кількісного прояву з кількісним проявом цієї ознаки у прототипу порівняння (*der Bulle*) досягається її висока інтенсифікація.

Група "Фізико-хімічні характеристики" нараховує 72 одиниці та позначає внутрішні властивості як об'єктів природного походження, так і артефактів: температуру, консистенцію, швидкість, смакові характеристики та інші. Наприклад: **(11)** *zuckersüß – sehr süß, süß wie Zucker* (дуже солодкий, солодкий наче цукор); **(12)** *bleischwer – in hohem Maße, besonders schwer* (дуже важкий, важкий як свинець).

Група "Просторово-орієнтовані характеристики" охоплює такі зовнішні ознаки предметів реального світу, які стосуються їх розмірів (висота, ширина, глибина, довжина тощо) або форми, включаючи також зовнішні просторові характеристики істот (худоба, стрункість та інші). Чисельність групи складає 107 одиниць. Наприклад: **(13)** *pfenniggrün – von der Größe eines Pfennigs* (розміром з пфеннінг); **(14)** *schachttief – sehr tief, sehr weit in die Tiefe reichend* (дуже глибокий). На відміну від прикладу (13), де прототипом порівняння обрано колись звичний в побуті німців предмет (*der Pfennig*), приклад (14) створює враження про надзвичайну глибину предмета шляхом порівняння її з глибиною шахти (*die Schacht*).

Група "Кольорові характеристики" поєднує прикметники, що слугують позначенню кольору, його відтінків та інтенсивності, та виявляється найбільш чисельною серед згаданих вище груп – 238 одиниць. Цей факт пояснюється дійсно великою кількістю кольорових нюансів, які здатне розрізнити людське око. Прикметники даної групи встановлюють певні відтінки основних (15) та похідних (16) кольорів, а також високу інтенсивність кольору (17): **(15)** *eifeugrün – von dunkelbraunem Olivgrün* (оливково-зелений з темно-коричневим відтінком – кольору листя плюща); **(16)** *weizenblond – von hellem, gelblichem Blond* (світло-жовтого кольору, що нагадує колір пшениці); **(17)** *kalkweiß – weiß wie Kalk; vor Erregung oder Angst sehr bleich* (білий як вапно; дуже блідий через хвилювання або страх).

Аналіз фактичного матеріалу свідчить про нерівний розподіл значень досліджуваних прикметників серед типів порівнянь, які було встановлено вище залежно від характеру категоріальної семи (див. таблицю 1):

Таблиця 1.

	Просторово-орієнтовані характеристики 107 одиниць	Кольорові характеристики 238 одиниць	Фізико-хімічні характеристики 72 одиниці	Морально-інтелект. і фізіологічні характеристики 26 одиниць
порівняння компаративного типу	1 (0,93%)	184 (77,31%)	---	---
порівняння градаційного типу	56 (52,33%)	---	---	---
порівняння суперлативного типу	50 (46,73%)	54 (22,69%)	72 (100%)	26 (100%)

На наш погляд, така специфіка розподілу значень прикметників між компаративним, градаційним та суперлативним типами порівнянь пояснюється різним призначенням даних похідних одиниць з точки зору їх ономазіологічного завдання.

Стосовно груп "Фізико-хімічні характеристики" та "Морально-інтелектуальні і фізіологічні характеристики" зауважимо, що встановлення точного кількісного визначення цих ознак (тобто їх градації) належить до завдань таких наук як фізика, хімія та психологія. Задля цього науковий апарат цих наук виробив певні еталони вимірювання, як то коефіцієнти або шкали. У реаліях буденності метою номінації постає не визначення кількісного прояву сили, прозорості або спритності, а

створення враження про максимальний ступінь прояву цих ознак, а отже, створення в семантиці похідної одиниці певної інтенсивності, "внутрішньої напруженості" ознаки.

Складові групи "Кольорові характеристики" які належать до порівнянь компаративного типу, майже втричі перевищують кількісний склад порівнянь суперлативного типу. Цей факт відображає тенденцію до створення переважно нових кольороназв, ніж до позначення кількісного прояву кольірних властивостей, адже різноманіття барв реального світу дійсно становить серйозний виклик для будь-якої мови.

Той факт, що серед прикметників групи "Просторово-орієнтовані характеристики" лише один приклад (7) належить до порівнянь компаративного типу слід розглядати скоріше як виключення з правил, як особливий випадок номінації. Майже рівний розподіл інших 99,06% прикметників цієї групи між порівняннями градаційного та суперлативного типів зумовлено особливостями людської життєдіяльності, адже в ситуаціях буденного життя перед людиною часто постає необхідність швидко провести оцінку форми, а особливо розмірів предметів, що призводить до створення складних прикметників, здатних не лише позначати ознаку, але й надавати інформацію про її зменшений або збільшений ступінь. Прикметники зі значенням просторових параметрів, які належать до порівнянь суперлативного типу, створено з метою передати враження про форму або розміри об'єктів реального світу, які значно перевищують звичні уявлення про них.

Підводячи підсумок до викладеного вище, зробимо такі висновки:

1. Залежно від ознаки, яку позначають досліджувані прикметники, було встановлено чотири семантичних групи: "Просторово-орієнтовані характеристики", "Кольорові характеристики", "Фізико-хімічні характеристики", "Морально-інтелектуальні і фізіологічні характеристики".

2. Дослідження семантичної структури складних прикметників дозволило встановити три типи порівнянь залежно від особливостей їх категоріальних сем: порівняння градаційного типу (12,65%), порівняння компаративного типу (41,76%) та порівняння компаративного типу (45,59%). Кількісна визначеність кожного типу свідчить, що даним прикметникам притаманно виражати значення схожості певної ознаки та значення максимального ступеню прояву цієї ознаки в більшій мірі, ніж позначати суто градацію (кількісну визначеність) ознаки.

3. У ході дослідження інвентарю значень, якими представлені дані типи порівнянь, робимо висновок, що порівняння суперлативного типу вирізняються не лише повним набором значень, а й стовідсотковою приналежністю складових груп "Фізико-хімічні характеристики" та "Морально-інтелектуальні і фізіологічні характеристики" до цього типу. Це ще раз доводить, що семантична структура похідного залежить від його ономазіологічного завдання. У даних випадках ономазіологічним завданням створення похідних одиниць, які використовуються для позначення внутрішніх та деяких зовнішніх властивостей предмету, ми вважаємо не стільки встановлення схожості між предметами, а радше створення відчуття про їх надзвичайність.

4. Для представників групи "Кольорові характеристики" головним ономазіологічним завданням номінації є створення мовної репрезентації різноманіття кольорів та барв, що пояснює значну перевагу порівнянь компаративного типу.

На закінчення слід особливо підкреслити відкритість та абсолютну продуктивність даної словотвірної моделі прикметників, про що свідчить велика кількість оказіональних порівнянь у творах художньої літератури, та включити цей аспект до кола питань, що потребують подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А. А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с.
2. Гулыга Е. В., Шендельс Е. И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. – М.: Просвещение, 1969. – 184 с.
3. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности в английском языке: Монография. – М.: Высш. шк., 1990. – 173 с.
4. Рсалдинов К. Т. Категория интенсивности признака в современном немецком языке: Автореф. дисс. ... канд. филолог. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / К. Т. Рсалдинов. – М., 1980. – 46 с.
5. Карбелашвили С. О. Категория аугментативности и диминутивности в современном немецком языке: Автореф. дисс. ... доктора филолог. наук: спец. 10.02.06 "Германо-романская филология" / С. О. Карбелашвили. – Тбилиси, 1994. – 27 с.
6. Галич Г. Г. Градуальные характеристики качественных прилагательных, глаголов и существительных современного немецкого языка: Автореф. дисс. ... канд. филолог. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / Г. Г. Галич. – Ленинград, 1981. – 18 с.
7. Кантемір С. О. Синтагматичні та парадигматичні властивості прикметників кольору в німецькій мові: Автореф. дис. ... канд. филолог. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / С. О. Кантемір. – Чернівці, 2003. – 20 с.

8. Вежицкая А. Сравнение – Градация – Метафора. // В кн. Теория метафоры: Сборник: Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.

Матеріал надійшов до редакції 05.03. 2009 р.

Живчик О. В. Семантические особенности прилагательных-комполит немецкого языка со значением сравнения.

Статья посвящена исследованию словообразовательной репрезентации категории компаративности на материале сложных прилагательных немецкого языка. В семантической структуре производных единиц исследуются категориальные семы – компаративности, градации и интенсивности признака, в зависимости от характера семной структуры устанавливается типология сравнений.

Zhivchik O. V. Semantic Characteristics of the Compound Adjectives with the Meaning of Comparison in German.

The article deals with the problems of the word-forming aspects of the category of comparison analysed on the basis of compound adjectives in the German languages. The author defined the typology of the compound adjectives in German by analyzing their semantic structure. The categorical components of comparison, gradation and in the semantic organization of the units under analysis.